

⁵¹ Там само. – Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 239. – Арк. 24-36.

⁵² Там само. – Ф. 1. – Оп. 2-а. – Спр. 60. – Арк. 4.

*Олександра Войналович
(Київ)*

ПОЛЬСЬКА ШКОЛА В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОГРАМ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ у 20-х - 30-х рр. ХХ ст.

У процесі реалізації державної політики в галузі народної освіти для національних меншин в Україні у 20-х - 30-х рр. ХХ ст. особливої ваги набували питання формування мережі національних шкіл, створення ефективно діючих органів їх керівництва, організаційного, науково-методичного та кадрового забезпечення, функціонування освітніх закладів.

На етапі становлення шкільної освіти для національних меншин особливе значення мав програмний документ Раднацмену при НКО УСРР – “Положення про організацію справи освіти національних меншин, які населяють територію УСРР”, прийнятий Колегією Наркомосу України в серпні 1922 р.¹

У відповідності до “Положення” первинними ланками у справі організації освіти національних меншин в Україні стали національні бюро з питань освіти, що ставили за мету формування “наукових та організаційних засад роботи і всієї культурно-освітньої політики”. Діяльність останніх мали координувати та спрямовувати Центральні національні бюро Наркомосу. До складу їх колегій входили завідувач (здійснював загальне керівництво культурно-освітньою роботою серед окремих національних меншин) і два члени, які одночасно виконували функції завідувачів відділів – оргінструкторського та науково-педагогічного.

Важливі завдання організації освіти для національних меншин покладалися на науково-педагогічні відділи Центральних бюро. Саме вони повинні були здійснювати налагодження мережі національних шкіл, підготовку та перепідготовку педагогічних кадрів, займатися виданням підручників, посібників, іншої науково-методичної літератури.

У своїй практичній діяльності Центральні національні бюро Наркомосу України спиралися на відповідні національні губернські бюро, національні відділи при губсоцвосі, губпрофосі, губполітосвіті та губвидаві. Їм підлягали також повітові національні бюро, створені при районних та обласних національних органах.

У разі потреби в місцях компактного проживання окремих національних меншин при губернських, міських, повітових наросвітах могли бути організовані відповідні ради у справах національних меншин та їх органи в соцвосі, профосі, політосвіті та видавництві. Доцільність і своєчасність організації таких рад на місцях мала вирішуватися в кожному окремому випадку Колегією Наркомосу.

Відповідно до наведеної структури мали функціонувати Центрпольбюро, Центрімбюро, Центревбюро, Центрлатбюро, Центртатбюро та ін. Своєю чергою останні об'єднувалися в Раду з освіти національностей при Наркомосі України, що повинна була виробляти й реалізувати магістральні напрямки державної політики в цій важливій справі, здійснювати загальне керівництво культурно-освітньою роботою національних бюро, узагальнювати та пропагувати досвід їх діяльності.

Організація Раднацмену, Центральних національних бюро Наркомосу, їх місцевих органів ставила за мету інтегрувати освіту для національних меншин у загальну систему шкільної освіти в Україні з урахуванням її специфіки та особливостей.

Реальна підтримка з боку керівництва республіки дозволила активізувати діяльність Центральних єврейського, польського, німецького та латвійського національних бюро при НКО в Харкові, регіональних татарських бюро, які діяли у межах Донбасу, чехословацького бюро, що охоплювало територію Волині, бюро народів сходу, котре базувалося в Одесі, поставити на порядок денний питання створення нових центральних та місцевих національних бюро, сформулювати перспективні й поточні плани їх роботи.

Наприклад, Центральне польбюро на 1923-1924 рр. своїми першочерговими завданнями вважало вдосконалення організаційної структури, зміцнення зв'язків з низовими ланками, здійснення обстеження й реєстрації польських шкіл, а також їх педагогічного персоналу, уніфікацію типу сільської національної школи, розробку її програми, налагодження системи підготовки та перепідготовки педагогічних кадрів, видавничу роботу².

Подібні плани накреслювалися й іншими Центральними національними бюро при НКО України. Чільне місце займало в них проведення експедицій, обстеження районів компактного проживання національних меншин, складання відповідних анкет, паспортів тощо. І це не випадково, оскільки лише за результатами такої роботи можна було розробити обґрунтовані програми розвитку мережі шкіл для національних меншин, скласти відповідні навчальні програми, визначити потреби у педагогічних кадрах, підійти до розв'язання інших важливих проблем.

Наскільки своєчасними були ці заходи, свідчать численні факти. У 1925-1926 навчальному році мережа трудових шкіл національних меншин нараховувала 934 школи, де навчалося 90.169 учнів. З них: єврейських шкіл – 295 з кількістю учнів 46.309; польських – 192 з кількістю учнів 13.050; німецьких – 345 з кількістю учнів 22.050; болгарських – 33 з кількістю учнів 3.524; молдавських – 53 з кількістю учнів 4.003; чеських – 7 з кількістю учнів 343; вірменських – 4 з кількістю учнів 475; татарських – 2 з кількістю учнів 179; шведських – 2 з кількістю учнів 122; грецьких – 1 з кількістю учнів 114³.

Водночас звертає на себе увагу й те, що у згаданий період ще зберігалася досить значна кількість т.зв. змішаних шкіл, де навчання велося українською та російською мовами. Аналіз статистичної звітності дає право стверджувати, що в 1925-1926 рр. таких шкіл налічувалося 493, де навчалося 144.360 дітей шкільного віку національних меншин⁴.

Цікавою, на наш погляд, є картина охоплення школами дітей національних меншин віком від 8 до 14 років: німці – 80,7 %; болгар – 47 %; греки – 60 %; поляки – 66,5 %; євреї – 81,6 %. З них рідною мовою навчалося: німців – 77,8 %; болгар – 71,7 %; греків – 1,1 %; поляків – 41,5 %; євреїв – 36,3 %⁵.

Істотних результатів на ниві національного шкільного будівництва було досягнуто в наступному 1926-1927 н.р. Лише за рік мережа національних шкіл першого та другого концентрів зросла на 369 учбових закладів і сягнула позначки 1.303. А кількість учнів, охоплених ними, збільшилася на 32.374 і становила 122.543.

Значно зросла мережа єврейських національних шкіл – 392 (проти 295 в 1925-1926 н.р.); польських – 279 (192); німецьких – 497 (345). Істотно збільшилася кількість молдавських шкіл – 69 (53); болгарських 44 (33); татарських – 6 (2). Дещо стримувався процес організації чеських національних шкіл – 8 (7); вірменських – 5 (4); шведських – 2 (2); грецьких – 1 (1).

Водночас не можна не помітити в цей період процесу перепрофілювання т.зв. змішаних шкіл у національні. Так, кількість шкіл з українською і єврейською мовами навчання в 1926-1927 н.р. у порівнянні з 1925-1926 н.р. зменшилася з 63 до 23; українською і польською – зі 100 до 60; українською і німецькою – з 99 до 61; українською і молдавською – з 31 до 27; російською і єврейською – із 48 до 37; російською і німецькою – зі 111 до 33; російською і молдавською – з 19 до 14; російською і болгарською – з 11 до 8. Загальна ж кількість змішаних шкіл у 1926-1927 н.р. становила 344, що на 149 шкіл менше у порівнянні з попереднім навчальним роком⁶.

Суттєвою проблемою, що її доводилося вирішувати органам народної освіти, була організація шкіл-інтернатів. Як правило, потреба в організації інтернатів на базі шкіл другого концентру існувала в містах, районних та повітових центрах, де навчалися діти не лише місцевого населення, а й навколишніх населених пунктів.

Ініціаторами створення інтернатів у більшості своїй виступали місцеві органи народної освіти, національна інтелігенція, народні обранці з числа національних меншин. Показовим щодо цього є лист члена ВУЦВК Бабіани Музики із с. Вітове Вінницької округи, яка за дорученням своїх виборців зверталася до Г.І.Петровського: "Шановний т.Петровський! Звертаюсь до Вас з проханням. Мені відомо, що кошториси на працю серед польського населення повинні розглядатися у Раді Народних Комісарів. У нас в Вінницькій окрузі є така справа: маємо одну округову польську семирічну трудшколу, до якої багато селян хотіли б віддати своїх дітей, але не мають змоги, позаяк поки що до праці береться ліпша частина польського населення – біднота. Отже, звертаюсь до Вас, шановний т.Петровський, з проханням допомогти нам утримати наш один польський інтернат у м.Вінниці з окремих коштів на працю польську."⁷

Як показує досвід, такі звернення, зазвичай, знаходили підтримку Наркомосу, в першу чергу його підрозділів – Раднацмену та Укрголовсоцвиху. Так, уже в 1926-1927 н.р. в Україні діяло 40 інтернатів при школах національних меншин, з них польських – 21; єврейських – 7; німецьких – 7; болгарських – 5⁸.

Таким чином, заходи з боку ВУЦВКу, уряду України, Наркомосу республіки стосовно шкіл для національних меншин, здійснені в сер. 20-х рр., були цілком своєчасними й дали свої позитивні зрушення. На це, зокрема, звернули увагу учасники I Всеукраїнської наради щодо роботи серед національних меншин, що відбувалася 8-11 січня 1927 р. Разом з тим, на нараді червоною ниткою проходила думка про необхідність якнайповнішого врахування традицій і особливостей кожної з національних меншин, побудови на цих засадах усієї системи освіти малочисельних народів, що проживали на терені України⁹.

У досить специфічних умовах розвивалася в Україні мережа польських шкіл. Російсько-польська війна 1920 р. не лише призвела до практично цілковитого закриття польських навчальних закладів, розпорошення польських педагогічних кадрів, а й породила певну упередженість до польського населення, до задоволення його духовних потреб з боку значної кількості партійних та радянських працівників на місцях.

У ситуацію, що склалася, довелося втрутитися Політбюро ЦК КП(б)У. На його засідання 31 жовтня 1921 р. думки з цього приводу

висловили Ф.Кон, Г.Грінько та ін. У прийнятій постанові "Про роботу серед населення Правобережжя" зазначалося: "Вказати Наркомосу на величезне політичне значення освітньої роботи на Правобережжі взагалі і в прикордонній смузі зокрема"¹⁰.

За дорученням вищого політичного керівництва республіки Наркомос України направив у грудні 1921 р. всім губнаросвітам за підписом заступника наркома й голови Раднацмену Я.П.Ряппо циркуляр такого змісту: "В НКО надійшли відомості про те, що в деяких губерніях Правобережжя за розпорядженням місцевих органів наросвіти закриті школи та інші освітні заклади, що обслуговують польське населення, поза будь-яку залежність від тих чи інших господарсько-організаційних труднощів і всупереч очевидним культурним потребам цієї досить значної маси трудового населення республіки. Вбачаючи в цих діях значне непорозуміння з боку вищеозначених органів як політичного, так і громадсько-культурного значення просвітницької роботи радянської влади серед національних меншин взагалі і польського (населення. — О.В.) зокрема, Наркомос пропонує всім губосвітам вжити надзвичайних заходів для перегляду всіх спірних питань і заяв, які надходять від польських бюро по освіті, суворо погоджувать свої дії з усією просвітницькою політикою стосовно національних меншин й надалі слідкувати за неухильним проведенням в життя цієї політики."¹¹.

Завдяки своєчасному втручання вищого політичного керівництва республіки, Наркомосу України вдалося не лише зупинити процес розпаду польських культурно-освітніх закладів, у т.ч. шкіл, а й поступово домогтися зростання їх мережі. Позитивні зрушення в цій справі відзначили 1-ша губернська нарада польських учителів Поділля, що відбулася 5 липня 1924 р.¹², та 5-та Всеукраїнська конференція польських робітників освіти 14 грудня 1926 р.¹³.

Іншим важливим фактором, що суттєво впливав на стан польської шкільної освіти, був винятково високий рівень релігійності польського населення України. У зв'язку з цим на часом нездоланні труднощі наштотувалась у польських школах реалізація положень Декрету Тимчасового робітничо-селянського уряду України від 22 січня 1919 р. "Про відокремлення церкви від держави та школи від церкви"¹⁴. При тому далеко не завжди працівникам місцевих радянських органів, наросвіт у цій складній справі вистачало належного такту і внутрішньої культури. У свою чергу це породжувало численні виступи польського населення — педагогів, батьків, учнів — проти культурно-освітньої політики радянської влади. Особливого загострення ці виступи набули на Поділлі та Волині.

У цілому, як свідчать документи, в 2-й пол. 20-х рр. було проведено велику та багатогранну роботу на розбудову мережі національних шкіл, зміцнення їх матеріальної бази. Це дало підстави народному комісарові освіти України М.О.Скрипнику говорити на зустрічі з іноземними журналістами 2 жовтня 1930 р. про незаперечні успіхи у справі організації шкільної освіти для національних меншин. Порівнюючи 1921 і 1928 рр., М.О.Скрипник указав, що за цей період кількість єврейських національних шкіл зросла на 215 %; німецьких – на 364 %; польських – на 227,3 %; молдавських – на 222 %. Відповідно зростав і відсоток охоплення шкільною освітою дітей із числа національних меншин¹⁵.

Як переконаємося, на поч. 30-х рр. в Україні діяла розгалужена система шкіл для національних меншин, що нараховувала 2025 навчальних закладів. Серед них: німецьких шкіл – 628; єврейських – 786; польських – 381; молдавських – 16; татарських – 8; асирійських – 2. Рідною мовою в Україні навчалося 89,3% німецьких дітей; 84,9% – болгарських; 81,9% – вірменських; 63,3% – молдавських; 53% – єврейських; 42,1% – польських; 26,5% – грецьких¹⁶.

Однією з найбільш складних і відповідальних проблем шкільного будівництва для національних меншин була проблема його кадрового забезпечення. Поряд з налагодженням міжреспубліканського обміну педагогічними кадрами, значну увагу приділялося, зокрема, організації та функціонуванню педагогічних курсів – вищих (3-річних, у 1925 р. частково реорганізованих у педагогічні технікуми) та короткотермінових, що готували вчителів для початкових шкіл. Так, уже на поч. 20-х рр. у республіці діяло 100 3-річних та понад 130 короткотермінових курсів¹⁷.

Питання діяльності національних педагогічних кадрів постійно перебували у полі зору Раднацмену при Наркомосі України, Укрголовпрофосу, губернських відділів народної освіти. В 1924-1925 н.р. обґрунтованій критиці Наркомосу УСРР було піддано керівництво польських педагогічних курсів ім. Ф.Кона в Києві. З-поміж 60-ти зарахованих ним на навчання учнів налічувалось: українців – 53; євреїв – 4; росіян – 3, і ... жодного поляка. НКО України не задовольнило пояснення директора вищезгаданих педагогічних курсів, що подібне становище склалося внаслідок відсутності серед національних меншин належним чином підготовленої молоді. Наркомос України нагадав педагогічному колективу про постанову Президії Укрголовпрофосу від 4 червня 1923 р., де дозволялося відкрити при польських національних курсах підготовчий триместр для вступників¹⁸.

Якісно поліпшити навчально-виховний процес мала реорганізація 3-річних педкурсів, здійснена Наркомосом України в 1925 р. Не можна погодитися з рядом дослідників¹⁹, які зводять реорганізаційний процес

до механічного перейменування 3-річних педкурсів на педагогічні технікуми для підготовки вчителів початкової школи (1–4 класи). Як свідчать документи, в ході реорганізації був реалізований комплекс заходів, спрямованих на організаційне та матеріально-технічне зміцнення новоутворених навчальних закладів, зростання їх питомої ваги у підготовці вчительських кадрів.

На жаль, далеко не завжди плани Укрголовпрофосвіти щодо відкриття національних педагогічних технікумів узгоджувалися з позицією місцевих органів влади. Так, незважаючи на винятково гостру потребу вчителів для польських шкіл, не знайшло свого позитивного розв'язання питання організації польського відділення при Житомирському українському педтехнікумі внаслідок відсутності необхідних коштів у місцевому бюджеті. Тим часом, саме на Волині питання кадрового забезпечення польських шкіл викликали найбільше занепокоєння²⁰. Не кращим було становище і в інших регіонах. За даними Народного Комісаріату УСРР, бл. 40 % учителів польських шкіл на 1925 р. мало нижчу освіту²¹.

Попри існуючі труднощі та перешкоди, що доводилося долати у процесі організації, розвитку та функціонування системи національної середньої педагогічної освіти, на 1-шу пол. 30-х рр., їй вдалося досягти найбільш завершеного вигляду. На той час у республіці функціонували Житомирський єврейський технікум (2 відділи з щорічним планом набору 120 учнів), Вінницький єврейський педтехнікум (2 відділи – 120 учнів), Калініндорфський єврейський технікум (1 відділ – 60 учнів), Сталіндорфський єврейський технікум (1 відділ – 60 учнів), Одеський єврейський педтехнікум (1 відділ – 60 учнів), Київський чеський педтехнікум (1 відділ – 130 учнів), Київський польський педтехнікум (2 відділи – 180 учнів), Преславський болгарський педтехнікум (1 відділ – 90 учнів), Одеський болгарський педтехнікум (1 відділ – 30 учнів), Хортицький німецький педтехнікум (1 відділ – 180 учнів), Новомиргородський молдавський педтехнікум (1 відділ – 30 учнів), Кіровський білоруський педтехнікум (1 відділ – 30 учнів), Кадіївський татарський педтехнікум (1 відділ – 60 учнів), Маріупольський грецький педтехнікум (греко-еллінське відділення – 60, та греко-татарське відділення – 30 учнів)²². У різний час у республіці функціонували також Проскурівський польпедтехнікум, національні відділення при укрпедтехнікумах.

Цілком очевидно, що, незважаючи на певну розгалуженість системи національної середньої педагогічної освіти, щорічний випуск учителів (бл. 400) не міг задовольнити реальних потреб для національних меншин. До того ж серйозною проблемою протягом тривалого часу залишалася комплектація їх контингентом учнів. З метою її розв'язання

Укрголовпрофосвіта рекомендувала педагогічним технікумам розробити гнучкі правила вступу до цих навчальних закладів, що враховували б як загальну підготовку вступників, так і відкривали можливість для навчання в технікумах молоді з числа національних меншин – дітей робітників і селян.

Оскільки правила прийому до національних педагогічних технікумів розроблялися на основі загальних принципів, запропонованих Укрголовпрофосвітою, вважаємо за можливе зосередитися на аналізі лише одного документу – правил вступу до Київського польського педагогічного технікуму ім. Ф.Кона²³, що було характерно й для інших аналогічних навчальних закладів.

Учебний процес у вищезначеному педтехнікумі був розрахований на 3 роки, окремо функціонував т.зв. підготовчий курс. Вступні іспити до технікуму мали право складати особи, котрим минуло 17 років, як за рекомендаціями радянських органів, органів народної освіти, Раднацмену при НКО, трудових колективів, так і без них. При вступі безперечна перевага надавалася робітникам і селянам, їхнім дітям, а також вступникам з 2-річним педагогічним стажем. Особи, які закінчили профшколу, зараховувалися на підготовчий курс без вступних іспитів.

Заслугує на увагу й той мінімум знань, що вимагався для вступу на підготовчий курс технікуму.

Польська мова й література – вміння розмовляти та писати. Короткий курс польської граматики (за підручником Стефанської, ч.ІІІ та ч.ІV). Письмова робота на вільну тему. Загальні уявлення про польську літературу (твори Ожешко, Пруса, Конопніцької та ін.).

Українська та російська мова й література – вміння читати та писати. Короткий курс граматики. Письмова робота на вільну тему. Загальні уявлення про українську та російську літературу (Шевченко, Франко, Коцюбинський, Пушкін, Лермонтов та ін.).

Арифметика – програма, відповідно до підручника Лебединцева “Счет и мера” (до розділу відсотків включно).

Алгебра – програма, включно до рівнянь 1-го ступеню з 2-ма невідомими за підручником Лебединцева чи Рутковського (польське видання).

Фізика – програма, відповідно до підручників Натансона (польське видання) чи Баранова.

Хімія – програма, відповідно до підручника Рожко.

Природознавство – програма, відповідно до підручника з ботаніки Осташкевича й Зелінського (польське видання), зоології – Кацнельсона й Грінченка (польське видання).

Суспільствознавство та політграмота – програма, відповідно до підручника Коваленка та Вольфсона (польське видання).

Географія – вміння обходитися з фізичною та політичною картою.

Як видно з наведеного нами документа, вимоги до вступу на підготовче відділення національного педагогічного технікуму були досить високими. Вони передбачали не лише опанування засад загальноосвітніх дисциплін, а й знання національної мови, класичних творів національної літератури.

Зі звітів технікумів довідуємося про те, що ці вимоги були під силу випускникам далеко не завжди. Тому переважна більшість із них зараховувалася на підготовче відділення умовно. Лише одиниці користувалися правом вступу одразу на 1-й курс педагогічного технікуму. Наприклад, за результатами вступних іспитів до Київського польського педтехнікуму в 1926-1927 н.р. з-поміж 58-ми прийнятих 52 було зараховано на підготовчий курс і лише 6 – на 1-й курс²⁴.

З численними труднощами доводилося стикатися випускникам педтехнікумів у своїй подальшій роботі. Відомо, що в 2-й пол. 20-х рр. бл. 200 вчителів єврейських та понад 100 вчителів польських національних шкіл не мали гарантованого заробітку й утримувалися поза бюджетом за рахунок спеціальних коштів²⁵.

З метою оволодіння навичками практичної роботи з урахуванням специфіки учбово-виховного процесу в національних школах ряд педагогічних технікумів виступив ініціатором створення комплексів “педагогічний технікум – школа”. Цей захід ставив за мету не лише створення відповідної бази для проходження педагогічної практики учнів, а й передбачав функціонування своєрідних лабораторій для узагальнення досвіду учбово-виховної роботи в школах національних меншин.

Одним з перших такий комплекс був утворений 1927 р. у Преславському болгарському педагогічному технікумі, де його цілком закономірно розглядали як “лабораторію колективного педагогічного досвіду і колективної педагогічної думки”. Подібні форми роботи впроваджував Київський польський педагогічний технікум ім.Ф.Кона, що при підтримці Київської окрнаросвіти розгорнув свою базу в польській трудовій школі №11 м.Києва²⁶.

Комплекси “національний педагогічний технікум – національна школа” створювалися й при інших навчальних закладах. Загалом вони відігравали позитивну роль у реалізації завдань поєднання учбово-виховного процесу в педагогічних технікумах з практикою роботи шкіл, сприяли зростанню професійного рівня майбутніх педагогів.

Одночасно з реалізацією вищезначених завдань Наркомос України, його провідні підрозділи ставили питання про розширення в Україні мережі вищих педагогічних закладів для підготовки вчителів національних шкіл. У 2-й пол. 20-х рр. остаточно визначились основні

підходи в цьому питанні. Вони полягали як у створенні окремих національних інститутів народної освіти (Київський польський ІНО), так і у відкритті відповідних відділень, секторів, спеціалізованих кафедр при вже існуючих такого роду інститутах. Останній спосіб, за відсутності необхідних коштів, належного числа висококваліфікованих фахівців, здавався Наркомосові України більш перспективним.

Невід'ємною складовою системи підготовки вчителів для шкіл національних меншин були структури перепідготовки вчительських кадрів, робота над чим особливо активізувалася в середині 20-х рр. унаслідок спільної постанови ВУЦВК і РНК УСРР від 30 липня 1924 р. "Про проведення загального навчання".

Винятковою цілеспрямованістю відзначалася діяльність у даному напрямі Польбюро Раднацмену НКО УСРР. Уже в травні 1926 р. на базі Київського польського педагогічного технікуму розгорнули свою роботу Всеукраїнські центральні курси перепідготовки польських учителів. Перший цикл перепідготовки був розрахований на 6 тижнів навчання й мав охопити 40 учителів з різних округ України. Наркомос республіки відповідно до потреб у кадрах розподілив місця на курсах таким чином: Шепетівська округа – 5 місць; Коростенська – 6; Волинська – 6; Кам'янецька – 5; Тульчинська – 1; Могилівська – 2; Вінницька – 3; Бердичівська – 4; Проскурівська – 5²⁷.

Однак, як переконував досвід, тих місць, що фінансувалися за рахунок державного бюджету, явно бракувало. Ось що писав голова Волинського окрвиконкому Сумцов: "Волинська округа має одержати 6 місць на перепідготовчих курсах польовчителів у Києві. Ми вважаємо, що цих місць мало з огляду на те, що в нашій окрузі мається польський район, завдяки якому кількість польшкіл в окрузі у минулому році збільшилась на 77 %. Вчителі, яких було прийнято до цих шкіл, з дуже мізерною підготовкою, і через те вважаємо, що в цьому році необхідно пропустити через підготовчі курси не менше, ніж 50 % наявних в окрузі вчителів, тобто 45 чоловік.". Аналогічні тривожні листи надходили і з інших округ республіки. Все це змушувало Наркомос України, польбюро Раднацмену настійно шукати вихід із становища, що склалося.

Одним з таких можливих виходів була перепідготовка кадрів для польських шкіл з числа вчителів українських та російських шкіл. Аргументуючи доцільність і своєчасність цього заходу, Наркомос республіки звернувся до Раднаркому УСРР з пропозицією організувати в Києві річні курси та надати відповідне матеріально-технічне забезпечення. Пропозиція наркомату знайшла свою підтримку в уряді України. У Постанові РНК УСРР від 14 жовтня 1927 р. зазначалося: "Щодо коштів на проведення річних курсів для осіб з відповідною підготовкою, які побажають вчителювати в польських школах, визнати

за потрібне, щоб Наркомосвіти УСРР передбачав ці кошти у своєму кошторисі на 1927/28 рік”²⁸.

Незабаром періодичні педагогічні видання повідомили: “Щоб усунути гостру недостатчу в учителях для польських шкіл соцвиху 1-го концентру, при Польпедтехнікумі у Києві організуються однорічні курси підготовки польовчителів”²⁹.

Оцінюючи як позитивні, так і негативні сторони в діяльності перепідготовчих курсів, не можна попри всі недоречності та прорахунки не відзначити їх позитивну роль у справі кадрового забезпечення шкіл національних меншин.

У практичній діяльності НКО України, окремих педагогічних колективів досить широко використовувалися й інші форми підготовки та перепідготовки вчителів. Саме на це були зорієнтовані й т.зв. консультаційні бюро при ІНО та педагогічних технікумах. Великою популярністю серед польських учителів користувалося консультаційне бюро при Київському польському педагогічному технікумі. Цікаво, що польські педагоги розглядали його не просто як методичний центр, а й як адміністративний орган, здатний втручатися в розв’язання всіх проблем, пов’язаних з функціонуванням польських шкіл³⁰.

Перелічені нами форми не вичерпують усіх ланок системи підготовки та перепідготовки вчительських кадрів для шкіл національних меншин. У цей період Народний комісаріат освіти широко використовував і такі форми, як семінари, наради, колоквиуми тощо.

Загалом заходи Наркомату освіти дали свої позитивні результати. На поч. 30-х рр. у школах для національних меншин республіки працювало³¹: в єврейських національних школах – понад 2.000 учителів; німецьких – понад 1000; польських – бл. 600; болгарських – понад 100; татарських – бл. 70; чеських – понад 20; вірменських – бл. 10. Загалом у школах для національних меншин у цей період працювало понад 4.000 учителів³².

Однак, як уже зазначалося, кількісні показники тут не можна вважати визначальними. Надзвичайно високий відсоток учителів не мав ані достатньої кваліфікації, ані досвіду педагогічної роботи. Наприклад, у Мархлевському (польському) районі 50 % учителів було у віці 16-17 років, вони щойно закінчили 7-річку³³.

Надзвичайно гостро стояло питання кадрового забезпечення шкіл для національних меншин на нараді з роботи серед національних меншин, що її провів ЦК КП(б)У 18 травня 1931 р.³⁴. Головуючий на ній заступник народного комісара освіти О.Карпенко зазначав, що в умовах переходу до загального обов’язкового початкового навчання, визначеного постановою ЦК КП(б)У від 23 серпня 1930 р.³⁵, перед

національними школами України постає ціле коло проблем і, в першу чергу, проблема вчительських кадрів.

За підрахунками Раднацмену при НКО УСРР уже у 1-й пол. 30-х рр. національні школи потребували додатково: німецькі – 558 учителів; єврейські – 180; польські – 140; білоруські – 140; татарські – 10; вірменські – 5; болгарські – 40; грецькі – 5. Не знімалася з порядку денного й проблема перепідготовки кадрів, підвищення їхнього професійного рівня.

У рішеннях, прийнятих вищим політичним керівництвом, Раднаркомом України, Народним комісаріатом освіти республіки, передбачався комплекс заходів на розширення мережі національних педагогічних інститутів, технікумів, рекомендувалось активніше впроваджувати у практику найбільш дійові форми перепідготовки вчительських кадрів. Зокрема, у постанові Секретаріату ЦК КП(б)У від 31 серпня 1931 р. відзначалося: “Провести дійсний облік потреби вчителів і відповідно до цього треба організувати короткотермінові курси перепідготовки, збільшити контингент слухачів в педтехнікумах та на відділах при педагогічних ВИШах. Поширити при них робітфаки, комплектуючи їх [...] робітниками і колгоспниками. Організувати заочну перепідготовку. Наркомосу опрацювати питання про організацію другого польського педтехнікуму в Мархлевському районі [...]”³⁶.

На жаль, як засвідчує подальша практика, переважну більшість цих заходів так і не було впроваджено в життя. Відхід від політики коренізації, нові підходи в розв’язанні національного питання, загальнополітична атмосфера – все це не могло не позначатися на ставленні до національних педагогічних кадрів. У роки “великого перелому” національна інтелігенція в числі перших потрапила в жорна сталінських незаконних репресій.

Негативні симптоми цього процесу спостерігаються вже в 1-й пол. 30-х рр. Винятковою жорстокістю щодо німецьких та польських учителів шкіл відповідних національних районів відзначалася діяльність комісії в складі М.М.Попова (голова), П.П.Любченка, Й.Е.Якіра та В.А.Балицького, призначеної постановою Політбюро ЦК КП(б)У від 9 грудня 1934 р. у відповідності з шифрограмою ЦК ВКП(б) за № 513³⁷. Критерії, вироблені комісією для оцінки політичної благонадійності, дозволяли зняти з роботи й передати в органи ДПУ будь-якого вчителя.

Як свідчать документи, в 1935 р. справжнього погрому зазнало польське вчителство. Постановою Політбюро ЦК КП(б)У від 20 вересня 1935 р. М.М.Попову й В.А.Балицькому доручалося “замінити всіх вчителів-націоналістів у польських школах і польських комплектах українських шкіл радянськими вчителями”. Політбюро ЦК

КП(б)У визнано за доцільне порушити питання про реорганізацію (читай – ліквідацію) Київського польського педагогічного інституту³⁸. Аналогічні рішення приймалися щодо німецького, болгарського вчительства, відповідних національних педагогічних інститутів і технікумів.

Рішення вищого політичного керівництва України заклали своєрідний фундамент для масових незаконних репресій серед національних педагогічних кадрів. За сценаріями, сфабрикованими в катівнях НКВС, національні педагогічні кадри складали ядро численних міфічних контрреволюційних організацій.

Наприклад, у справі міфічної антирадянської контрреволюційної організації “Польська організація військова” (ПОВ), сфабрикованої в 1936-1938 рр., польське вчительство було поставлене на чолі різноманітних обласних центрів, районних комендатур, боївок. В обвинувальних висновках щодо Волинського обласного центру “Польської організації військової” читаємо, що “вчительство польських шкіл систематично засмічувалось контрреволюційними націоналістичними елементами, в польських вузах полонізувалось українське студентство”³⁹.

Директивою, підписаною 22 лютого 1936 р. народним комісаром внутрішніх справ України В.А.Балицьким, місцеві органи НКВС прямо націлювано на пошуки контрреволюційних елементів у середовищі національних педагогічних кадрів⁴⁰.

Результати не забарилися. Вже згодом місцеві органи НКВС доповідали керівництву республіки про викриття та ліквідацію на Поділлі розгалуженої організації “ПОВ”, “основною базою якої була наросвіта та польклуб – місця концентрації націоналістично настроєних елементів”. Серед засуджених у цій справі – польінспектор наросвіти Вінницької області А.Г.Григорович, помічник завідувача польшколи у Вінниці В.А.Пакульський, директор польпедтехнікума П.С.Титов, викладач М.А.Шостак, завуч П.І.Дума та ін. Їх основна провина полягала в тому, що вони начебто “здійснювали шкідництво на національно-культурному фронті: виховували польську молодь в націоналістичному дусі, полонізували українські школи”⁴¹.

Всього у справі “ПОВ” на Поділлі було незаслужено притягнуто до відповідальності 103-х педагогів – вчителів, викладачів польських навчальних закладів⁴².

За приблизними підрахунками, зробленими нами на основі наявних матеріалів Служби безпеки України, жертвами незаконних репресій 20-30-х років стало близько 80% учителів шкіл для національних меншин. Досить значну їхню частину було засуджено до вищої міри покарання.

Майже одночасно розпочалася кампанія щодо згортання мережі функціонуючих шкіл для національних меншин. Постановою

Політбюро ЦК КП(б)У від 13 грудня 1933 р. “Про німецькі та польські школи в Україні” культпропові при ЦК КП(б)У й органам ДПУ доручалось обстежити всі польські й німецькі школи, обмеживши прийом до них учнів⁴³.

Вище згадуваною постановою політбюро ЦК КП(б)У від 20 вересня 1935 р. “Про польські школи” процес зростання мережі польських шкіл характеризувався не інакше, як спробою “ополячення” українського населення. Іншою постановою вищого політичного керівництва республіки від 22 грудня 1934 р. схвалювалися практичні заходи Вінницького й Київського обкомів партії “Про переведення на українську мову штучно утворених польських шкіл серед населення, рідною мовою якого є українська мова”. Відповідно до них у Вінницькій області з 291-ї польської школи реорганізовано в українські чи злито з українськими 135. Реорганізовано в українські із залишенням польських комплектів 29 шкіл. Таким чином, на Вінниччині залишилось 118 польських шкіл і 9 польських шкіл з українським комплектом.

У Київській області зі 153-х польських шкіл було реорганізовано в українські чи злито з українськими 70, реорганізовано в українські із залишенням польських комплектів – 6. У результаті в Київській області (в тогочасних межах – сучасна територія Київської, Черкаської, частково Полтавської, Кіровоградської, Житомирської областей) залишилося 70 польських шкіл і 7 польських шкіл з українським комплектом⁴⁴.

Останній акорд сталінської політики в галузі освіти для національних меншин неважко було передбачити. Постановою ЦК КП(б)У від 10 квітня 1938 р. “Про реорганізацію шкіл на Україні” утворення навчальних закладів, де учбовий процес провадився мовами національних меншин, кваліфікувалось як “насадження особливих національних шкіл”, що були вогнищами “буржуазно-націоналістичного впливу на дітей, а їх функціонування визнавалось “недоцільним і шкідливим”⁴⁵.

Не забарилися й реорганізаційні заходи. Постановою Колегії Наркомосу України “Про реорганізацію особливих національних шкіл, технікумів, Одеського німецького педінституту та особливих національних відділів і класів у школах, технікумах, вузах УРСР”, затвердженою політбюро ЦК КП(б)У 29 червня 1938 р., передбачалося 888 особливих національних початкових, неповних середніх і середніх шкіл реорганізувати у відповідні школи з російською та українською мовами викладання, де навчалось 6 94.764 учня. З них: польських шкіл – 63; німецьких – 688; чеських – 19; болгарських – 66; грецьких – 24;

греко-еллінських – 10; греко-татарських – 16; асирійських – 1; шведських – 1⁴⁶.

Внаслідок проведених реорганізацій мережу національних шкіл в Україні, систему керівництва ними було майже цілком зруйновано. Окремі національні школи, що збереглися в різних регіонах республіки, не користувалися підтримкою з боку держави і, звісно, не могли суттєво вплинути на стан освіти для національних меншин.

Викладені нами матеріали яскраво свідчать про існування у 20-х рр. стрункої та розгалуженої системи діючих шкіл для національних меншин та підготовки для них педагогічних кадрів. Чільне місце в ній посідали й польські освітні заклади. В цей період було нагромаджено цінний досвід, що не втратив свого практичного значення й на сучасному етапі. Проте у 1-й пол. 30-х рр. спостерігається процес згорання мережі національних шкіл, діяльності вищих та середніх педагогічних навчальних закладів, структур перепідготовки національних учительських кадрів. Його кульмінацією стала 2-га пол. 30-х рр., коли вищезначені навчальні заклади було остаточно розформовано, а національні педагогічні кадри у більшості своїй стали жертвами масових незаконних репресій.

¹ Положення про організацію справи освіти національних меншостей, які населяють територію УРСР // Укр. істор. журн. – 1990. - № 8. – С. 94-99.

² Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 1005. – Арк. 7, 9.

³ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2688. – Арк. 7.

⁴ Там само. – Арк. 7, 8.

⁵ Там само. – Спр. 2891. – Арк. 30.

⁶ Там само. Спр. 6888. – Арк. 7.

⁷ ЦДАВО України. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 49. – Арк. 108.

⁸ Там само. – Спр. 131. – Арк. 35.

⁹ Первое Всеукраинское совещание по работе среди национальных меньшинств 8-11 января 1927 года: Стенограф. отчет, резолюция, постановления и материалы. – Харьков, 1927. – 228 с.

¹⁰ ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 618. – Арк. 22.

¹¹ Там само. – Спр. 626. – Арк. 13.

¹² Там само. – Оп. 3. – Спр. 1005. – Арк. 5.

¹³ Бюлетень Народного комісаріату України. – 1927. - № 2. – С. 2-5.

¹⁴ Культурне будівництво в Українській РСР: 36. докум. У 2 т. 1917-1959 рр. - Т. 1. – Київ, 1959. – С. 28-30.

¹⁵ Скрипник М.О. Не об'єкт, а суб'єкт: Відповідь на запитання на прийомі делегації закордонних журналістів від 2.10.1930 р. // Шлях освіти. – 1930. - № 11-12. – С. 7.

-
- ¹⁶ Його жс. Перебудовними шляхами // Більшовик України. – 1931. – № 12. – С. 26.
- ¹⁷ Майборода В.К. Особливості розвитку системи вищої педагогічної освіти в УРСР (1917-1941) // Укр. істор. журн. – 1990. – № 11. – С. 61.
- ¹⁸ ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 786. – Арк. 1зв.; Оп. 3. – Спр. 1002. – Арк. 3.
- ¹⁹ Майборода В.К. Вказ пр. – С. 61 та ін.
- ²⁰ ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 6. – Спр. 4908. – Арк. 4, 5, 6, 10.
- ²¹ Відомості про стан культпросвітроботи серед польського населення України і найближчі завдання в цій галузі за 1924/25 рік // Укр. істор. журн. – 1991. – № 1. – С. 106.
- ²² Збірник наказів НКО. – 1935. – Лип. – Додатково. – Ст. 132.
- ²³ ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 6. – Спр. 5058. – Арк. 2-4.
- ²⁴ Там само. – Арк. 8.
- ²⁵ Там само. – Ф. 423. – Оп. 1. – Спр. 131. – Арк. 31.
- ²⁶ Там само. – Ф. 166. – Оп. 6. – Спр. 5289. – Арк. 2; Спр. 5066. – Арк. 11.
- ²⁷ Там само. – Спр. 5063. – Арк. 2, 3.
- ²⁸ Там само. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1.
- ²⁹ Бюлетень Народного Народного комісаріату освіти. – 1928. – № 10. – С. 9.
- ³⁰ ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 6. – Спр. 5063. – Арк. 66.
- ³¹ Кількісний склад учителів подано приблизно, оскільки різні джерела, в т.ч. статистична звітність Наркомосу, мають певні розбіжності. Не враховано також склад т.зв. шкіл для національних меншин з російською або українською мовами викладання, бо, на думку автора, останні можна вважати національними школами лише умовно.
- ³² ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 130. – Арк. 113, 114.
- ³³ Там само. – Оп. 20. – Спр. 4177. – Арк. 138.
- ³⁴ Там само. – Арк. 1.
- ³⁵ Культурне будівництво в Українській РСР. – Т. 1. – С. 512-515.
- ³⁶ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 4171. – Арк. 24, 25.
- ³⁷ Там само. – Оп. 16. – Спр. 11. – Арк. 294.
- ³⁸ Там само. – Спр. 12. – Арк. 278зв.
- ³⁹ Державний архів Служби безпеки України. – Спр. 13. – Арк. 6.
- ⁴⁰ Там само. – Спр. 278. – Арк. 1, 1зв., 3.
- ⁴¹ Там само. – Спр. 78. – Арк. 67, 68, 73, 75, 77, 78.
- ⁴² Там само. – Спр. 180. – Арк. 18.
- ⁴³ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 286. – Арк. 108.
- ⁴⁴ Там само. – Спр. 441. – Арк. 130.
- ⁴⁵ Шаповал Ю.І. У ті трагічні роки: сталінізм на Україні. – Київ, 1990. – С. 121, 122.
- ⁴⁶ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. – 483. – Арк. 207-210.